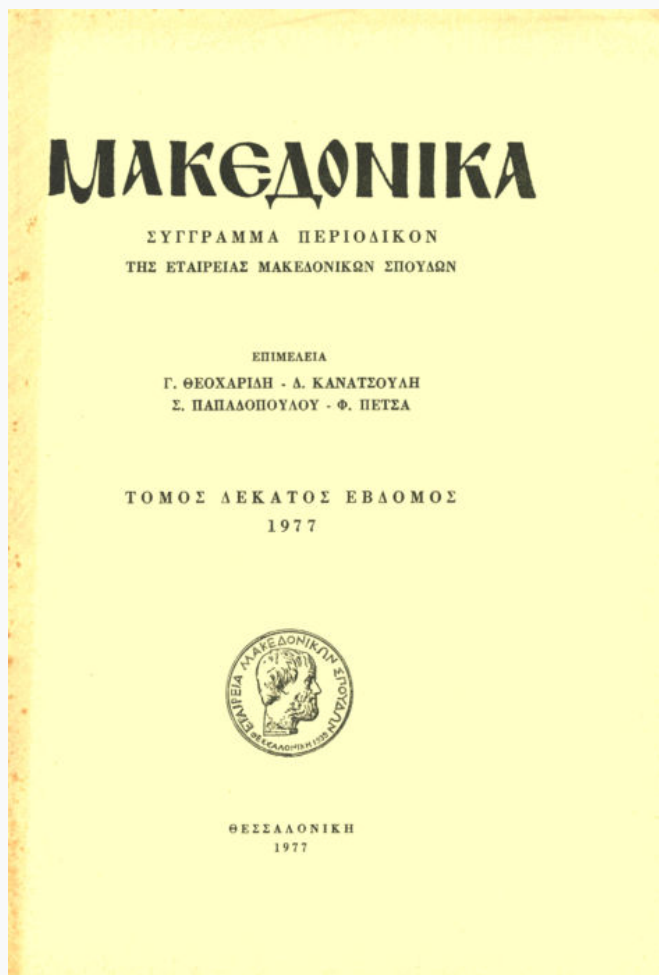

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Δημητρίου Κανατσούλη, Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', ΙΙ. Εσωτερική Ιστορία

Φ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.381](https://doi.org/10.12681/makedonika.381)

Copyright © 2015, Φ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. (1977). Δημητρίου Κανατσούλη, Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', ΙΙ. Εσωτερική Ιστορία. *Μακεδονικά*, 17(1), 448–452. <https://doi.org/10.12681/makedonika.381>

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ α ν α τ σ ο ύ λ η, 'Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', II. 'Εξωτερική Ιστορία [Δημοσιεύματα της 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονική Βιβλιοθήκη ἀριθ. 50], Θεσσαλονίκη 1976, σχῆμα 8ο, σελ. 1-135.

Στὴ σειρά δημοσιευμάτων τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐξεδόθη τὸ δεύτερο μέρος μελέτης γιὰ τὴν πρώτην Μακεδονία τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Κανατσούλη, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτο μέρος εἶχε ἐκδόσει ὁ ἴδιος μὲ τὸν τίτλο: 'Η Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελαίου, I, 'Εξωτερική Πολιτική, Θεσσαλονίκη 1964. Τὰ δύο δημοσιεύματα ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο παρὰ τὴ χρονικὴ ἀπόστασις ὑπερδέκα ἐτῶν μεταξύ τῶν δύο ἐκδόσεων¹.

Ὁ κ. Κανατσούλης ἐν τῷ μεταξύ, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως, ἐξέδωκε σημαντικὸ ἀριθμὸ μελετῶν τῶν, ποὺ ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον στοὺς μετὰ τὸ Φίλιππο χρόνους τῆς Μακεδονίας. 'Εξέδωκεν ὁμως, στὴ σειρά τῶν δημοσιευμάτων τοῦ 'Ιδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, καὶ 'Ιστορία τῆς Μακεδονίας (ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων) μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Θεσσαλονίκη 1964)². 'Ετσι οἱ βασικὲς θέσεις τοῦ κ. Κ. ἔγιναν γνωστὲς σὲ ἀμφιλεγόμενα θέματα.

Ὁ κ. Κ. δὲν δέχεται π.χ. ὡς χρονικὴ τὴ συνέχισις τῆς διηγήσεως τοῦ Θουκυδίδη (II, 99 3-6) γιὰ τὴν Κάτω Μακεδονία (Μακεδονία I, σ. 13)³. Θεωρεῖ τοὺς Ἑορδοὺς ὡς ἰλλυρικῆς καταγωγῆς ἀδίστακτα (αὐτόθι), τοποθετεῖ τὰς Αἰγὰς στὴ Βοττιαία (αὐτ.), καὶ παρ' αὐτάς τὴν Φρυγικὴν 'Εδεσσαν ('Ιστορία, σ. 2)⁴. Στὴν περιοχὴ τῶν Αἰγῶν ἔφερε ἀπὸ τὴν Ἀνω Μακεδονία ὁδὸς κατ' εὐθείαν «διὰ τῶν σημερινῶν στενῶν τοῦ Τέλοβου» (Μακεδονία I, σ. 14)—τὰ ὁποῖα δὲν ξέρω πόσοι σημερινοὶ Ἕλληνες τὰ ξέρουν μ' αὐτὸν τὸ ὄνομα! Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαία τοπογραφία τῆς Μακεδονίας πάντως πρέπει νὰ ἀναθεωρηθοῦν τώρα μετὰ τὴν ἀναπόδεκτὴν ἀκόμα, ἀλλὰ συζητήσιμη θεωρία τοῦ Ν. G. L. Hammond, ὅτι αἱ Αἰγαὶ ἦταν στὴ τὴν θέσιν τοῦ κατὰλαμβάνει ὁ ἐκτεταμένος καὶ σπουδαῖος ἀρχαιολογικὸς χώρος ἀνάμεσα στὴ Βεργίνα καὶ στὰ Παλατίτσια⁵.

Στὸ νέο τοῦτο βιβλίον τοῦ Κ., μετὰ ὀλιγόλογον πρόλογον, διςἐλίδον πίνακα βραχυγραφῶν καὶ βιβλιογραφία σὲ πέντε σελίδες (σ. 9-13), προηγεῖται τὸ κεφάλαιον Α' γιὰ τὸ πο-

1. Ὁφείλεται σὲ παραδρομὴ, νομίζω, ὅτι τὸ Μέρος I, γιὰ τὴν 'Εξωτερικὴν Πολιτικὴν, δὲν καταλέγεται μεταξύ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέως (σ. 11) ὅπως ὁποῖτε ἀναφέρεται στὸν Πρόλογον (σ. 5). 'Εδῶ τὰ δύο Μέρη συντομογραφοῦνται Μακεδονία I καὶ Μακεδονία II.

2. 'Εδῶ 'Ιστορία.- Σχετικὰ μὲ τὴν συγγραφικὴν δραστηριότητα τοῦ κ. Κανατσούλη ἰδὲ στὰ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά μου, «Μακεδονικά» 7 (1967) 283, σημ. 2, 9 (1969), 111 κέ., 14 (1974) σ. 244, σημ. 4-6.

3. Κάτω Μακεδονία, νομίζω, δὲν εἶναι ἡ νότια, ὅπως φαίνεται νὰ δέχεται ὁ κ. Κ. (Μακεδονία I, σ. 11), ἀλλὰ ἡ χαμηλὴ, «παρὰ θάλασσαν», σὲ ἀντίθεσις πρὸς τὴν Ἀνω, τὴ δυτικὴ, μετὰ ὠνόματρά πάνω ἀπὸ 600 μ.

4. Ὁ κ. Κ. δέχεται τὴν παρατήρησιν τῆς F. Parazoglou γιὰ δύο διαφορετικὰ δημοτικά (Αἰγαῖος-Ἐδεσσαῖος), ἀλλὰ δὲν τὴν ἀκολουθεῖ μέχρι τοῦ σημείου νὰ τοποθετῇ τὰς Αἰγὰς στὴ Νάουσα (πρβλ. Φ. Πέτσα, ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 8, σημ. 7). Ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὴν Παπάζογλου στὴ θεωρία τῆς, ὅτι δὲν ὑπῆρχε συγκεκριμένη περιοχὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἡμαθία (ποτέ;) καὶ δὲν μνημονεῖται τὸ σφράγισμα σὲ πηλοσφῶλινες τοῦ ὀδραγωγείου τῆς Πέλλας μὲ τὴν πιθανὴν συμπλήρωσιν Ἡμα(θίας), «Balkan Studies» 4 (1963) 169 καὶ πίν. XII, 3.

5. Ν. G. L. Hammond, A History of Macedonia, I, Historical Geography and Prehistory, Oxford 1972, πρβλ. βιβλιοκρισίαι μου, «Μακεδονικά» 13 (1973) 481 κ.έ.

λίτευμα (σ. 15-20), ακολουθεί το κεφ. Β' για την πόλη (σ. 21-52), το κεφ. Γ' για τα οικονομήματα καὶ Ἔργα (σ. 53-67), το κεφ. Δ' για τὰ Στρατιωτικά (σ. 68-81), το κεφ. Ε' για τὰ Οικονομικά (σ. 82-92), το κεφ. ΣΤ' για τὰ Ἑλληνικά Γράμματα καὶ τὸν Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ στὴ Μακεδονία (σ. 93-118) καὶ το κεφ. Ζ' για Θρησκεία καὶ Λατρεία (σ. 119-126). Τὸ βιβλίον κλείνει μὲ Εὐρητήριο γενικὸ (σ. 127-134) καὶ Πίνακα Περιεχομένων.

Ἀναλυτικότερα:

Στὸ Α' κεφάλαιο τονίζεται ἐξ ἀρχῆς τὸ γεγονός ὅτι οἱ Μακεδόνες δὲν γνώρισαν ἄλλο πολίτευμα ἀπὸ τὴ μοναρχία ὥσπου ὑποδουλώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Ὁ βασιλεὺς τιλοφορεῖται: ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς, ἡ Βασιλεὺς Μακεδόνων καὶ σπανιότερα Μακεδονίας βασιλεὺς. Ὅμοιως οἱ ἀνεξάρτητοι ἀρχικῶς, κάπως ἐξηρητημένοι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' βασιλεῖς, ὅπως π.χ. ὁ βασιλεὺς Ἀνγκηστῶν Μακεδόνων.

Πλὴν στὸ βασιλεῖον τοῦ Κράτους» ὑπάρχον ἡ ἐταίροι ἡ φίλοι καὶ οἱ πρώτοι τῶν Μακεδόνων. Τὸ Κοινὸν τῶν Μακεδόνων ἡ ἡ κοινὴ τῶν Μακεδόνων ἐκκλησία ἡ ἀπλῶς οἱ Μακεδόνες ἦταν «ἡ Συνέλευση τοῦ ἐν ὅλοις λαοῦ», ποὺ περιόριζε τὴν ἀποφασιστικὴ δύναμη τοῦ βασιλέως.

Στὸ Β' κεφάλαιο εισαγωγικά ἐξετάζεται ἡ συγκέντρωση ἡ ἀποκέντρωση τῆς ἐξουσίας ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ γίνεται διάκριση μεταξὺ Ἄνω Μακεδονίας, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει φυλετικὴ διοικητικὴ διαίρεση περισσότερο ἀπὸ τὴν Κάτω Μακεδονία, ὅπου μετὰ τὸν Ἀρχέλαο κυρίως δημιουργήθηκαν ἀστικές περιφέρειες καὶ πόλεις ὅπως στήν ἄλλη Ἑλλάδα. Ἡ διάκριση ἀντανაკλὰ καὶ στὰ στοιχεῖα ταυτότητας προσώπων. Μακεδὼν ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας ὀνομάζεται π.χ. Μακεδὼν Ἐλεμιώτης ἐκ Πυθείου, ἐνὸς Μακεδὼν ἀπὸ τῆς πόλεως τῆς Κάτω Μακεδονίας ὀνομάζεται π.χ. Μ. ἐξ Αἰγεῶν¹.

Στὸ ἴδιο κεφάλαιο ἐν συνεχείᾳ καταχωρίζονται οἱ γνωστὲς μακεδονικὲς πόλεις ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχαιότερη μέχρι τοῦ Φιλίππου ἐποχῆ. Στὴ Βοττιαία περιλαμβάνονται κατὰ σειρά ἡ Βέροια, ἡ Μίεζα, ἡ Ἀλωρος, αἱ Αἰγαί-Ἐδεσσα, ἡ Πέλλα, ἡ Κύρρος, αἱ Ἰχναί. Στὴν Πιερία μόνον τὸ Δίον, ἡ Πύδνα, ἡ Μεθώνη, τὸ Ἡράκλειον. Στὴ Μυγδονία ἡ Θέρμη, ἡ Στρέψα, ἡ Λητή, ἡ Ἀπολλωνία, ἡ Ἀρέθουσα καὶ ὁ Βρομίσκος. Στὴ Βισαλτία μόνον ἡ Ἀργίλος καὶ ἡ Τράγυλος» καταχωρίζονται ὡς μοναδικὲς πόλεις (ἐντεῦθεν τὸν Στρυμόνος) κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, στὴν Ἀνθεμουσία ὁ Ἀνθεμοῦς καὶ στὴν Ἀμφαξίτιδα ἡ Εἰδομένη, ἡ Γορτυνία, ἡ Ἀταλάντη καὶ ὁ Εὐρωπός. Στὴν Ἀλμωπία, τέλος, «αἱ παραδιδόμεναι... Ὅρμα, Εὐρωπός, Ἀψαλός καὶ Ἀλμωπία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν οὔτε νὰ καθορισθοῦν, ἀν ἀποτελούσαν πόλεις μὲ ποῖαν τινα αὐτοδιοίκησιν» (σ. 47).

Στὴν Ἄνω Μακεδονία εἶναι πολὺ λιγώτερες οἱ πόλεις. Στὴν Ἑορδαία εἶναι ἡ Ἄρνισσα, στὴν Ἑλμειώτιδα ἡ Ἑλμεία καὶ ἡ Αἰανή, στὴν Ὀρεστίδα τὸ Ἄργος Ὀρεστικόν καὶ τὸ Κήλητρον (ἄλλ' ἰδὲ κατωτέρω), στὴ Λυγκηστίδα ἡ Ἡράκλεια καὶ στὴν Πελαγονία ἡ ὁμώνυμη πόλη.

Στὴ σ. 26 διαβάζουμε ὅτι ὁ κατάλογος τῶν πόλεων περιλαμβάνει ὅσες «μᾶς παραδίδονται» στὴ Μακεδονία «τῆς περιόδου αὐτῆς», δηλαδὴ «μέχρι τῆς ἀνάδου τοῦ Φιλίππου Β'» (ὅπως ὀρίζεται στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου). Ἀλλὰ γιὰ τὸ Κήλητρον (σ. 51) δὲν βλέπω σχετικὴ μαρτυρία. Ἐξ ἄλλου γιὰ τὴν (πόλη) Πελαγονία σημειώνεται (σ. 52) ὅτι «ἐμφανίζεται στὰς πηγὰς μᾶς μόνον κατὰ τὴν διαίρεσιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Ῥωμαίων...», ἀλλὰ «...τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὴ δὲν προϋπῆρχεν, ἀπλῶς δὲν μνημονεύεται». Πῶς στηρίζεται ἡ βεβαιότητά; Καὶ γιατί αὐτὸ ἰσχύει μόνον γιὰ τὴν (πόλη) Πελαγονία;

1. Ἰδὲ τώρα καὶ J. Kallérís, Les anciens Macédoniens, II, Athènes 1976, σ. 596 κ.ε., 602 κ.ε. καὶ 616 κ.ε.

2. Γιὰ τὸ ὄνομα ἰδὲ τώρα J. Kallérís, ἔ. ἀ., σ. 355, σημ. 1.

Ὁ Κ. ἀναφέρεται καὶ στὰ σχετικὰ πρὸς τὴν τοπογραφία προβλήματα. Φαίνεται νὰ δέχεται τὴν ταύτιση, ποὺ πρότεινα, τῆς Μιέζας (σ. 27, σημ. 6). Δὲν ἐπιχειρεῖ ἀκριβῆ ἐντοπισμὸ τῆς Ἀλώρου (σ. 28). Παραθέτει τὶς γνώμες γιὰ τὸ πρόβλημα Αἰγῶν-Ἐδέσσης, χωρὶς νὰ συζητῇ μὲ ὅση ἐκταση θὰ ταίριαζε τῇ γνώμῃ τοῦ Hammond, ὅπως διατυπώθηκε ἐκτενέστερα στὸ πρόσφατο βιβλίον του, καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ Αἰγαὶ ἦταν στὸ ὑψίμετρο τῆς σημερινῆς πόλεως Ἐδέσσης, ἐνῶ ἡ ἀρχαία Ἐδεσσα κάτω στὸ Δόγγο (σ. 31). Ἐνα ἐπιχειρήμα τοῦ εἶναι ὅτι: «Τὸ ὄνομα Αἰγαῖος διατηρεῖται μέχρι τέλους τοῦ ἐλευθέρου κράτους. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξαφανίζεται βαθμιαίως καὶ ἐπικρατεῖ ἐν τέλει τὸ Ἐδεσσαῖος» (σ. 31 καὶ σημ. 2).

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ἔτσι ἀκριβῶς. Τὸ ὄνομα τῶν Αἰγῶν δὲν ἐξαφανίζεται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἐν *Αἰγαίαις* ἔχουμε π.χ. σὲ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὶς πολλὰς στῆ Λευκόπετρα¹, δηλαδὴ στὴν περιοχὴ τῆς Βεροίας, καὶ τοῦτο εἶναι σημαντικό καὶ μᾶς ἔλκει πρὸς Νότον τῆς Ἐδέσσης.

Σχετικὰ πρὸς τὸ παλαιότερο ὄνομα τῆς Πέλλας (Βούνομος μὲ κεφαλαῖο πρέπει, ὅχι βούνομος, σ. 32), ταίριαζε παραπομπὴ στὸ *Balkan Studies* 1, 1960, σ. 113, σὲ συνδυασμὸ πρὸς σ. 124 κέ., ὅπου ἐρμηνεύεται τὸ ὄνομα, ἐντοπίζεται ἡ Βούνομος στὴν περιοχὴ τοῦ Φάκου καὶ ἐξηγεῖται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος μὲ οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ τῆς θέσεως (ἀπὸ τὸ βοϊδολεῖβαδον στὰ πετρώδη ὑψώματα).

Γιὰ τὴν Κύρρο καὶ τὶς Ἰχνες ὁ Κ. ἀντλώντας ἀπὸ τὶς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα περιρρίξεται σὲ λιτὸ λόγο σύμμετρο πρὸς τὴν ἐκτασὴ τοῦ βιβλίου του, ὅπως κάμει ἄλλωστε καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τόπους. Γιὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Πύδνας θὰ περίμενε κανεὶς ὅπως οὐδὲποτε μνεῖα τοῦλάχιστον τῆς πρόσφατης μελέτης τοῦ W. Kendrick-Pritchett², ὁ ὁποῖος γράφει μετὰ ἐπιτόπιο ἐρευνα καὶ ὅχι ὅπως ἄλλοι χωρὶς αὐτοψία τῶν τόπων καὶ τῶν μνημείων. Γιὰ τὸ τοπογραφικὸ πρόβλημα τῆς Θέρμης ἐπίσης θὰ περίμενε κανεὶς τοῦλάχιστον μνεῖα νεωτέρων (μετὰ τὸν Ρωμαῖο, τὸν Κοτζιά καὶ τὸν Μακαρόνα) ἐρευνῶν ποὺ συνοψίζονται σὲ εἰδικὲς παραγράφους τῶν Χρονικῶν μου³. Γιὰ τὴν Στρέψα ἐπίσης λείπει νεώτερη βιβλιογραφία⁴ καὶ δὲν γίνεται παραπομπὴ σὲ νεώτερο συμπληρωματικὸ ἄρθρο τῆς *Real-Enzyklopädie*⁵. Ἡ λιτότητα περνᾷ τὰ ὅρια καὶ στὸ λόγο γιὰ τὴ Λητὴ: κὶ ἀκόμα τὰ εὐρήματα στὸ Δερβένι θεωρηθοῦν ὅλα νεώτερα τοῦ ἔτους τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Φιλίππου Β', δὲν δικαιολογεῖται, νομίζω, ἀποσιώπησή τους. Θὰ τὴν ἀπέδιδε στὴν πολωνυμία τῶν ἀρχαίων τῆς Λητῆς (τάφος τοῦ ... Λαγκαδᾶ, κρατήρας καὶ πάπυρος τοῦ ... Δερβενιού κ.ο.κ.), ἀλλ' αὐτὰ τὰ ξέρεي ὅσο λίγοι ὁ συγγραφέας εἰδικῆς μονογραφίας γιὰ τὴ Λητὴ. Ἡ Ἀπολλωνία «ἐκεῖτο παρὰ τὴν σημερινὴν Πολίνα», τὴν ὁποίαν ὁμως ἔχουν ἀντικαταστήσει νεώτερα ὀνόματα, ὥστε ἡ Πολίνα δὲν ἀναφέρεται σὲ νεώτερα βοηθήματα⁶. Στὸ σύντομο λόγο γιὰ τὸν Εὐρώπῳ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λείπῃ μνεῖα τοῦ κούρου⁷. Σημαντικὰ δὲν εἶναι μόνον τὰ γράμματα.

1. Πρόχειρα. «Μακεδονικά» 7(1967) 343 κ.έ. καὶ ΠΑΕ 1975 καὶ 1976 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. Ἐκτενὴ περίληψη ἔδωσα στὰ Ἀρχαιολογικά Χρονικά μου, «Μακεδονικά» 15(1975) 255 κ.έ.

3. «Μακεδονικά» 7 (1967) 303, ἀρ. 83, 9 (1969), 127 κέ., ἀρ. 29, 60 καὶ 65, καὶ 14 (1974) 290, ἀρ. 29.

4. Πρβλ. «Μακεδονικά» 9 (1969) 164 κ.έ.

5. RE, Suppl., τ. XI (1968).

6. Ἰδὲ π.χ. Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων, 18, Νομὸς Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι Ἰανουάριος 1962, σ. 220 κ.έ. ἀλλὰ πρβλ. τὸρα Χ. Μακαρόνα, Ἀπολλωνία ἡ Μυθδονική, Ἀρχαία Μακεδονία II, IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 189-194.

7. Καλύτερη εἰκόνα στὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους Β', Ἀθῆναι 1971,

Σχετικά με την άρχαια Ἄρνισσα, την οποία ὁ κ. Κ. δέχεται «παρά την σημερινήν Ἄρνισσαν», λείπει παραπομπή τουλάχιστον στην άποψη, πού συζητείται με πληρότητα καὶ γνώση πηγῶν, βοηθημάτων καὶ τόπων ὁ Ν. G. L. Hammond, ὁ ὁποῖος καταλήγει στὸ συμπέρασμα: «Arnisia then must be placed close to the Eordaeon frontier at the Kirli Dirven pass, not on the road but either at Sotir or at Petres»¹. Ὁμοία παράληψη ἀναφορᾶς στὸν Hammond παρατηρεῖται ἐπίσης σχετικά πρὸς τὴν Ἐλίμεια, τὴν Αἰανή, τὸ Ἄργος Ὀρεστικόν κ.λ. Τὸ Ἄργος Ὀρεστικόν «τοποθετεῖται εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀρμενοχώρων», τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν εἶναι «σημερινόν» εἶναι ἐρειπιῶνας.

Στὸ Γ' κεφάλαιο γιὰ τὰ Οἰκοδομήματα καὶ Ἔργα, προηγεῖται ὁ λόγος γιὰ τὴν «Πρωτεύουσα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ κτίσματα» (σ. 53-59).

Εἰσαγωγικὰ ὑπενθυμίζεται ὅτι οἱ Μακεδόνες «κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ. ... κατέλαβον τὴν φρυγικὴν Ἑδεσσαν καὶ ἱδρυσαν νέαν πόλιν, τὰς Αἰγάς». Χωρὶς οὕτε παραπομπή στην ἀντίθετη γνώμη τοῦ Hammond, «ἐκεῖ, εἰς τὴν ἀνω πόλιν, δηλ. στὴ σημερινή Ἑδεσσα, «πῆρξαν τὰ ἀνάκτορα καὶ οἱ τάφοι τῶν βασιλέων»². Στὴ συνέχεια, ἡ ἔλλειψη εἰδήσεων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ «μέχρι τῆς ἀνάδου τοῦ Φιλίππου εἰς τὸν θρόνον» ἀναπληρώνεται μὲ πράγματα γνωστὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξῆς.

Ἡ Πέλλα περιγράφεται μὲ βάση κυρίως τὸ κείμενο τοῦ Λιβίου, ὅπου ὁμως ἡ λέξις *arx* (γιὰ τὸ Φάκο) δὲν ὑπάρχει στὸ σωζόμενο κείμενο, ἀλλ' ἀποτελεῖ προσθήκη³. Ἐξ ἄλλου ὑποτιμᾶται ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, πού βρέθηκε στὸ δυτικὸ λόφο τῆς ἀκροπόλεως⁴. Στὸ δυτικὸ λόφο μόνον ἔχομε σημαντικὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχελάου, ὥστε στὴ δεσποζόουσα καὶ πανοραμικὴ αὐτὴ θέσι βάσιμα νὰ μπορούμε νὰ εἰκάζουμε τὸ ἀνακτορικὸ σύμπλεγμα (τοῦ Ἀρχελάου), στὸ ὁποῖο, φυσικὰ, περιλαμβάνονται καὶ ἱερὰ (ὅπως τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνης) καὶ νεώτερες ἐπισκευὲς καὶ προσθήκες.

Σχετικά πρὸς τὸν Δίον παρατηρῶ ὅτι παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης στὸν Heuzey, στὸ Σωτηριάδῃ, στὸ Δήμητρα (!) καὶ ὄχι στοὺς νεώτερους ἐρευνητάς, π.χ. στὸν Γ. Μπακαλάκη⁵ γιὰ τὰ τεῖχη ἢ στὸν Δ. Παντερμαλῆ⁶ γιὰ τοὺς δρόμους. Γιὰ τὸν Βαφύρα θὰ ταίριαζε παραπομπὴ στὸν W. Kendrick-Pritchett⁷.

Ἰσχνὲς εἶναι οἱ πληροφορίες μας γιὰ τεῖχη καὶ δρόμους. Τὰ περὶ τάφων «μακεδονικῶν» (σ. 66 κ.ἐ.) δύσκολα μπορούν νὰ φθάσουν ὡς πρὶν ἀπὸ «τὴν ἀνοδὸν τοῦ Φιλίππου Β'».

Τὰ ἐπόμενα κεφάλαια Δ', γιὰ τὰ στρατιωτικά, καὶ Ε', γιὰ τὰ οἰκονομικά, ἀποτελοῦν εὐσύνοπτη ἔκθεσι τῶν γνώσεών μας γιὰ τὰ θέματα, βασισμένη στίς πηγὲς καὶ τὰ βοηθήματα. Ἐλάχιστα πράγματα, ὅσο ξέρω, ἔχουν προστεθῇ στίς σχετικὲς γνώσεις μας ἀπὸ νεώτερα εὐρήματα καὶ ἐρευνες.

Στὸ ΣΤ' κεφάλαιο ἐπίσης ἐκτίθενται εὐμέθοδα ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Μακεδονίας. Σὲ μιὰ ἐκλαϊκευτικὴ ἔκδοσι, ὅπως αὐτῇ, θὰ ταίριαζε ἴσως

σ. 239. Σχετικὲς πληροφορίες, πρόχειρα, «Μακεδονικά» 9 (1969) 178 κ.ἐ., ΑΔ, 23 (1968), Χρονικά, σ. 338 κ.ἐ., ἀπ' ὅπου ἀντλήσαν καὶ τὰ ξένα δημοσιεύματα.

1. Ν. G. L. Hammond, ἔ. ἀ., σ. 108.

2. Καὶ κατωτέρω, σ. 58 κ.ἐ., «αἱ Αἰγαί, ... μέχρι σήμερον μὲ τὸ φρυγικὸν ὄνομα Ἑδεσσῶν».

3. Πρβλ. «Balkan Studies» 1 (1960) σ. 116, σημ. 14.

4. Ὅπως π.χ. τὸ κιονόκρανο τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πρόχειρα, «Balkan Studies» ἔ. ἀ., πίν. IV, εἰκ. 7.

5. ΑΔ 19 (1964) Χρονικά, σ. 344 κ.ἐ., καὶ 21 (1966) Χρονικά, σ. 346 κ.ἐ.

6. Καθυστερημένη ἡ κυκλοφορία τῶν Χρονικῶν τοῦ ΑΔ τῶν τελευταίων, 1971 κ.ἐ., ἐτῶν.

7. Πρόχειρα, «Μακεδονικά» 15 (1975) 256.

νά δοθῇ καὶ μετάφραση τῶν ἀρχαίων ἐπιγραμματίων (σ. 95-97). 'Η ὑπόθεση' περὶ 'Ελλήνων ἀρχιτεκτόνων, ποὺ «ἐκτίσαν τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα εἰς τὴν Πέλλαν» (σ. 99) δὲν εὐσταθεῖ, νομίζω, καὶ ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν περὶ ἀρχιτεκτόνων, ἐνῶ ἀναφέρεται ζωγράφος (ὁ Ζεῦξις), εἶναι σημαντικὴ¹.

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο Ζ', γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὴ λατρεία, εἶναι πολὺ συνοπτικόν, ἀλλὰ τὰ ὅρα ἔρχομε τὸ πληρέστερο σχετικὸ κεφάλαιο στὸ νέο βιβλίον τοῦ 'Ι. Καλλέρη².

Ὅπως ὁποτερε πρέπει νὰ χαιρετήσουμε τὴν προσθήκην στὴ φτωχὴ μακεδονικὴ βιβλιογραφία ἐνὸς μεθοδικοῦ, εὐσύννοτου, ἐπιμελημένου ἐκλαϊκευμένου συγγράμματος, ποὺ ἀποτελεῖ πολὺτιμο βιβλίον γιὰ τοὺς φιλόστορους Μακεδόνες καὶ γενικώτερα τοὺς Ἕλληνες.

Φ. ΠΕΤΕΑΣ

Jean N. Kalléris, Les anciens Macédoniens, Étude linguistique et historique, tome II, première partie, Athènes 1976, σχῆμα 40, σ. 329-624.

Μὲ πολλὴ καθυστέρηση κυκλοφορήθηκε τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου II τοῦ βασικοῦ συγγράμματος τοῦ συναδέλφου Γιάννη Καλλέρη, τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτο μέρος, ὡς γνωστόν, κυκλοφορήθηκε τὸ 1954, ὑπ' ἀριθ. 81 στὴ σειρά Collection de l'Institut Français d'Athènes. Καλῶς μᾶς ἤλθε καὶ ἂς ἄρῃσιν!

Στὸ πρῶτο αὐτὸ μέρος τοῦ δευτέρου τόμου περιλαμβάνονται τρία κεφάλαια, ἓνα γιὰ τὴ γλῶσσα (συνέχεια), ἓνα γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὸ τρίτο γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις στὴν τελευταία σελίδα.

Σ' ἓνα ὀλιγόλογον πρόλογον (avis au lecteur) ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ γιὰτὶ ἀναγκάσθηκε νὰ κυκλοφορήσῃ τὸ πρῶτο αὐτὸ μέρος, ἀφοῦ ἡ ἀναμονὴ καὶ τοῦ δευτέρου μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ μιὰ ἀνυπολόγιστη καθυστέρηση, ἐνῶ τοῦτο τὸ πρῶτο μέρος εἶχε πράγματι ἀρχίσει νὰ τυπῶνται ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Στὸ κεφάλαιο I, γιὰ τὴ γλῶσσα, ἀντιμετωπίζεται τὸ πρόβλημα ἂν ὑπάρχουν μορφολογικὲς ἢ φωνητικὲς διαφορὲς βασικὲς μεταξὺ τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς μακεδονικῆς (σ. 329-461). Ἐπειτα ἐξετάζονται οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων (σ. 461-487), περιγράφεται ἡ μακεδονικὴ διάλεκτος (σ. 488-503) καὶ ἐρμηνεύεται ὁ λεγόμενος ἐξελληνισμὸς τῶν Μακεδόνων ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ ἱστορικὴ ἄποψη (σ. 503-531).

Στὸ κεφάλαιο II, γιὰ τὴ θρησκεία, ἔπειτα ἀπὸ εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις (σ. 532), ἐξετάζεται τὸ ὑποτιθέμενο «μακεδονικὸ πάνθεον» (σ. 532-542), οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες τῶν Μακεδόνων (σ. 542-549), ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τους (σ. 549-553) καὶ τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιον (σ. 554-572).

Στὸ κεφάλαιο III, γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, ὕστερα ἀπὸ γενικὲς παρατηρήσεις (σ. 573-576) περιλαμβάνεται ὁ λόγος γιὰ τοὺς πολιτικὸς θεσμούς τῶν Μακεδόνων (σ. 576-623).

Ἀναλυτικώτερα:

Στὸ κεφάλαιο I ἀποδεικνύεται ὅτι ὀνόματα σὲ -στάς (-στης) δείχνουν ὁμοιότητα καὶ ὅχι διαφορὰ μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ μακεδονικῆς (σ. 342)· ὅτι «γλῶσσες» ὡς ἀδῆ· οὐρανός δὲν προδίδουν χαρακτηριστικὰ ἢ νόμους τῆς μακεδονικῆς ξένους πρὸς τὴν ἐλληνικὴν (σ. 355)· ὅτι γενικὰ ἡ ἔρευνα βεβαιώνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἦταν διάλεκτος ἐλληνικὴ καὶ διέφερε ἀπὸ τῆ θρακο-ἰλλυρικῆ ὅσο καὶ οἱ ἄλλες ἐλληνικὲς διαλέκτους (σ.

1. Πρβλ. Φ. Πέτσαν, ἔ. ἀ., σ. 88 κ.έ.

2. J. Kalléris, ἔ. ἀ., κεφ. II, La religion, σ. 532-572.